

BASICS BEATRIX

KI LEHETETT „A MAGYAR SZABADSÁGHARC KARDJATÖRÖTT LENGYEL HARCOSA”?

[1] Rózsa György–Spira György: *Negyvennyolc a kortársak szemével.* Budapest 1973, 775. kép, 445.

[2] Uo. 445. Ez a festmény nincs az angers-i múzeumban, ellenben ott van a Wallace Collection másik vízfestményének olajkép változata, lásd musees.angers.fr/collections/collections-en-ligne/index.html.

[3] Csapláros István: *A magyar szabadságharc bukása és a januári lengyel felkelés kitörése között.* A Herman Ottó Múzeum évkönyve, 30–31. 1993. 257–291.

[4] Uo. 257., 1. l.j.

IAz 1848–49-es szabadságharc egyik ikonikus képe egy grafikai lap, amelyről Rózsa György ezt írta 1973-as, az események ábrázolásainak nagyon széles körét bemutató, Spira Györggyel közösen publikált kötetében: „A megsemmisítő vereség allegóriája: a magyar szabadságharc kardjatorött lengyel harcosa.”¹ Hozzátette még Rózsa, hogy „erről a kompozícióról is készültek más – éspedig az 1830–31-i lengyel szabadságharcra vonatkoztatott – metszetsokszorosítások is. Ezek közül egyeseken az ábrázolt hadvezér képe meghatározott személy – hol Aleksander Rypinski lengyel költő és szabadsághős, hol Dembinski képmásaként szerepel. Cogniet eredeti olajfestménye az angers-i Musée des Beaux Arts-ban van”.²

ICsapláros István irodalomtörténész 1993-ban megjelent tanulmányában kissé másképp interpretálja a grafika történetét. „Ezernyolcszáznegyvenkilenc őszén Jazet francia grafikus és metszőművész párizsi üzletének kirakatában új, időszerrűnek látszó metszet jelent meg „HONGRIE 1849” aláírással. A rajzon ugyanaz a téma, egy égő város előterében egy csatát és hazát vesztett hős áll, akit Léon Cogniet 18 esztendővel előbb rajzolt, és amely 1831 őszén még Prága 1831 aláírással került üzleti forgalomba. Az ügyes üzletember megérezhette az analógiát, vagy pedig csak az 1831-ből megmaradt példányait akarta értékesíteni új, időszerrű felírással, ma már nehezen állapítható meg, de az akkori közönség igényeinek eleget tett, amikor Cogniet művét újra kiadta. Az analógia esete, az azonoság esete vitathatatlan.³ Még azt is hozzáteszi, hogy a grafikai lap egy példánya a saját tulajdonában van.⁴ A két szerző épp ellentétesen gondolkodik a kép keletkezéséről, míg Rózsa szerint a lengyel témájú változatok a magyar témát jelző feliratú lapról készültek, és feltételezhetően egy időben, 1849-ben, addig Csapláros szerint „újranelhasználásról” van szó, vagyis a „Praga 1831 (és nem Prága – Praga a lengyel fővárosnak a belvárossal szemközt, a Visztula túlsópartján elterülő negyede) címet viselő lap abban az évben keletkezett, amit felirata jelez, és 1849-ben mintegy aktualizálva lett, immár a magyar eseményekre utaló felirattal.

IEgyik szerző sem említi azonban azt az akvarellt, amely minden bizonnyal a sokszorosítás alapjául szolgált.

IA londoni Wallace Collectionben található vízfestmény Léon Cogniet (1794–1880) műveként szerepel a leltárban, *The Polish Officer: Praga 1831* címmel. Cogniet

egy másik vízfestményét is a gyűjteményben őrzik, a *The Polish Standard-Bearer: Paris 1814* címen leltározott akvarellt 1831 környékére datálták, míg az előzőnél nem szerepel még feltételezett dátum sem. Ez a mű is szignált, felirata pedig: 'MARENGO / JENA [EMPER]EUR DES FRANCAIS / ... POLONAIS'.

- ¶ Léon Cogniet rajza után Jean-Pierre Marie Jazet (1788–1871) aquatintája, a Praga 1831, a Bibliotheque National sokszorosított grafika és fotó gyűjteményében található. A vízfestmény és a sokszorosított grafika tehát nagy valószínűséggel 1831-ben keletkezett, és egy konkrét esemény a tárgya.
- ¶ Ki volt a művész, aki erről az eseményről ebben az allegorikus formában megemlékezett? Léon Cogniet Narcisse Guérin (1774–1833) tanítványa volt, 1817-ben a Prix de Rome-t nyerte el történelmi festményeiért. Kezdeti klasszicista korszakát a romantikus irodalom (leginkább Walter Scott) hatása váltotta fel, és ezt képei is tükrözték, mind tartalmi, mind pedig stílári szempontról. Számos hivatalos megbízást is elnyert, így például a párizsi Saint-Nicolas-des-Champs-templom, a Louvre, valamint a versailles-i történelmi múzeum falképeinek elkészítését. 1863-ig, visszavonulásáig az École de Beaux-Arts elismert tanára volt, tanítványai közé tartozott például Ernest Meissonier (1815–1891) és Madarász Viktor (1830–1917).
- ¶ Mi volt az az esemény, amely Cogniet képének megfestését inspirálta? Bár a dátum a Praga név mellett 1831, a lengyel történelem első tragikus, e helyhez kötődő eseménye 1794-ben történt: a varsói nép támogatta a Kościuszko-felkelést, és sikeres támadást intézett a városban állomásozó orosz hadsereg ellen. A porosz segítség ellenére az oroszokat sikerült legyőzni, ám az Alekszander Szuvorov tábornok által irányított orosz csapatok elfoglalták Varsó jobb parti részét, Pragát, és 1794. november 4-én szörnyű öldöklésbe kezdtek, a városrészt mintegy húszezer lakosát meggyilkolva. Az eseményről a „pragai mészárlás” néven emlékeztek meg a történétírók. Maga Szuvorov tábornok azt írta, Praga minden utcáját, terét holttestek borították, patakokban folyt a vér, a Visztula hídjáról százak estek a folyóba és fulladtak bele.
- ¶ Ám a szörnyű történet csaknem megisméltődött később. 1815-ben Varsó lett a Kongresszusi Lengyel Királyság fővárosa, az Orosz Birodalom védnöksége alatt létrehozott autonóm alkotmányos lengyel királyság. Miután az orosz fél

*A téma egyértelműen ugyanaz, mint Cogniet akvarelljéé,
és a részletek arra utalnak, hogy bár a város vezetői
nem akartak újabb pragai mészárlást, azért a varsói csata
eseményei nagyon szörnyűek lehettek.*

sorozatosan megsértette a lengyel alkotmányt, 1830 novemberében felkelés tört ki Varsóban, amely további harcokban folytatódott. 1831 szeptemberében, a varsói csatában a város nyugati erődítményeit támadták az orosz csapatok. Ez volt a lengyel–orosz háború legnagyobb csatája, egyúttal annak záróeseménye. Az oroszok átkeltek a Visztulán, Iván Paszkevics tábornok (később ő volt a vezetője a magyar szabadságharcot leverő cári csapatoknak) a lengyeleket megadásra szólította fel, aminek elutasítását követően 1831. szeptember 6-án támadást indított. A lengyel hatóságok, elkerülni szándékozva egy újabb pragai mészárlást, elrendelték a város kiürítését, amelyet két nap múlva az oroszok el is foglaltak. A varsói csata a 19. század folyamán a lengyel kultúra ikonikus témája lett, költők (Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki), zeneszerzők (Frédéric Chopin) és természetesen festők, mint Léon Cogniet örökítették meg a témát, amely egész Európában rokonszenvet keltett a lengyelek és függetlenségi harcuk iránt.

¶ A vízfestmény egy katonát ábrázol, aki mellén keresztbefont karral, akár egy szobor áll, és elszántan előre néz. Egyenruhája helyenként szakadt, vérfoltos, sebesülések láthatók rajta, a lába előtt is vérfoltos a föld. A háttérben egy város égő, romos házai láthatók az eget borító sötét viharfelhők alatt. A Rózsa György által említett lehetséges személyek közül a költő Aleksander Rypinski igen kevés valószínűséggel lehet az ábrázolt, akinek ősz haja és bajusza jóval idősebb, és más külsejű férfit mutat. A másik feltételezés, miszerint a katona Henryk Dembiński lenne, már valószínűbb, ha külsejét összehasonlítjuk az ábrázolás alakjával. Ráadásul Dembiński az 1830. novemberi felkelésben őrnagyként, majd dandártábornokként vett részt, 1831. augusztus 11-én pedig a lengyel kormány kinevezte Varsó kormányzójává, a lengyel hadsereg főparancsnokává. Amikor azonban Paszkevics csapataival a város felé közeledett, fel akarta azt adni, így leváltották, el is hagyta az országot, és 1848-ig Párizsban élt emigrációban. És bár kétségtelenül hasonlít valamelyest az akvarell és a róla készült akvatinták ábrázoltjára, annál jóval fiatalabb volt akkor, nem említve a tényt, hogy a tragikus eseményre emlékező allegória főhősének nem felelt volna meg a személye.

¶ Így módon a kérdés egyelőre nyitott marad, ki lehetett a modell, ha egyáltalán volt ilyen néven nevezhető módon. Egy másik érdekes kérdés az, hogy a sokszorosított lapok felirata miatt „Praga 1831”, hiszen az események ismeretében az 1794. novemberi öldöklés sokkal drámaibb történése a lengyel históriának, mint az 1831-es. Nem szabad viszont elfeledkeznünk arról, hogy az utóbbi vált végül is a lengyel nép szabadságharcok szimbólumává a 19. század folyamán, így nyilván ezzel a felirattal egy ilyen ábrázolás egyértelműen alkalmasabb volt ennek illusztrálására. Ezt látszik megerősíteni egy másik egykorú grafika, amely nemcsak keletkezési idejét, de témáját, sőt kompozícióját tekintve is Cogniet

Jean Ignace Isidore Gérard (1803-1847): *L'ordre règne à Varsovie*
Szines litográfia, 1831, Bibliothèque National

Cogniet akadémiai professzorként számos külföldi tanítványt oktatott, köztük Madarász Viktort is, aki tizennyolc évesen küzdött a szabadságharc hadseregében, a világosi fegyverletétel idején már hadnagyi rangban.

képéhez kapcsolódik. Mind a Bibliotheque National, mind pedig a British Museum gyűjteményében megtalálható egy 1831-ben készült litográfia (előbbi fekete-fehér, utóbbi kézzel színezett változatban), amely egy a Cogniet-kompozícióhoz nagyon hasonló beállításban megjelenő katonát ábrázol. A címe: *L'ordre règne à Varsovie (Varsóban rend uralkodik)*. A kőrajzok szerzője Jean Ignace Isidore Gérard (1803–1847), aki J. J. Grandville néven lett ismert rajzoló, karikaturista, számos széles körben ismert lapban tette közzé politikai gúnyrajzait. A rajzot Eugène Forest (1808–1891) litografálta. A képen orosz kozák katona áll, torz arcvonásai halálfejszerűek. Kezében lándzsát tart, hosszú szárú pipát szív, oldalán kard. Lábánál egy levágott fej látható, körülötte akasztófák akasztottakkal, karóra húzott levágott fejek, a földön szétszórva fegyverek és legyilkolt halottak. A téma egyértelműen ugyanaz, mint Cogniet akvarelljéé, és a részletek arra utalnak, hogy bár a város vezetői nem akartak újabb pragai mészárlást, azért a varsói csata eseményei nagyon szörnyűek lehettek. A címfelirat az akkori francia külügyminiszter, Horace Sebastiani szavait idézi, aki 1831. szeptember 16-án Párizsban a képviselőházban az orosz intervencióról beszámolva fogalmazta meg híressé vált mondatát: 'la tranquillité règne à Varsovie' (Varsóban béke uralkodik).

¶ Hogyan lehetett a varsói csatát, a korábbi pragai vérengzést és a lengyel szabadságharcok allegorikus formában megjelenítő Léon Cogniet-kompozíció sokszorosított változata 1849-ben a magyarországi szabadságharc leveretésének allegóriája? Mint már említettük, Cogniet akadémiai professzorként számos külföldi tanítványt oktatott, köztük Madarász Viktort is, aki tizennyolc évesen küzdött a szabadságharc hadseregében, a világosi fegyverletétel idején már hadnagyi rangban. Gyalog, bujkálva vándorolt haza Pécsre ez után, és szülei kívánságának megfelelően jogot tanult. 1853-ban azonban már a bécsi Akadémián képezte magát, a történelmi festészeti osztályt, valamint Ferdinand Waldmüller magániskoláját látogatta. 1856-tól Párizsban folytatta tanulmányait, ekkor lett a mestere Léon Cogniet. 1859-ben, a szabadságharc leverésének tizedik évfordulójára meghirdetett történelmi festészet pályázatra több festményt is hazaküldött Párizsból, közöttük egy olyat, a Zách Felicián történetét ábrázoló festményét, amelyen sajátos módon mutatkozik meg mestere hatása,

Antonio Masutti (1813–1895): *I due carnefici*
Acélmetszet, 1850, Magyar Nemzeti Múzeum

Æ. due carnesici

mégpedig éppen az eddig tárgyalt konkrét műé. Összehasonlítva Cogniet allegorikus lapjának katonáját Zách Felicián alakjával, az egyszerre meggyötört és elszánt, súlyos sérelmet szenvedett, mégis tetterre kész idősebb férfi alakját láthatjuk mindkét képen. S ha a mester hathatott a tanítványra, ez fordítva is igaz lehet: Cogniet talán éppen Madarásznak köszönhetően tudott meg többet a magyar szabadságharc tragédiájáról, és mivel az akvatinta lapon kiadási dátum nem szerepel, nem elképzelhetetlen, hogy Cogniet Madarász hatására használta újból a témát a magyarországi eseményekre vonatkoztatva. Ez utóbbi feltételezés azért is hihetőbb, mert egy újabb sokszorosításhoz, kiadáshoz szükség volt a művész engedélyére, így a Csapláros István-féle verzió, hogy Jazet szimplán a feliratot megváltoztatva újra elkezdte árulni az ily módon aktualizált akvatinta lapot, elég nehezen elképzelhető. Sokkal valószínűbb, hogy egy festő, aki egy sikeres és jól megfogalmazott, nagy hatású allegóriát hozott létre, akinek olyan fontos volt a műveiben a tartalom, a téma, mint Cogniet-nak, úgy érezte, az általa létrehozott allegória, amely eredetileg is többértelmű volt, a felirat aktualizálásával újabb értelmet nyert.

¶ Az 1848–49-es magyar szabadságharc nemcsak a francia művészeknek adott témát (természetesen Magyarországon kívül), hanem Itáliában is felkeltette az érdeklődést. Az *Il Don Pirlone* nevű satirikus lapot Michelangelo Pinto indította el Rómában, ahol a forradalom, illetve az 1849. február 9-én kikiáltott Római Köztársaság olyan kedvező lehetőséget teremtett erre, amilyen korábban még nem adódott. A satirikus politikai karikatúrák legnagyobb részét Antonio Masutti (1813–1895) rajzolta.⁵ Az észak-itáliai születésű festő, kőrajzoló, miniatúrista, karikaturista és illusztrátor a velencei képzőművészeti akadémián végezte tanulmányait, és éppen 1848-ban költözött Rómába, ahonnan a köztársaság megszűnését követően Torinóba ment. Itt Pinto háromkötetes könyvének illusztrációit készítette el.⁶ Élete hátralévő éveiben illusztrálással, valamint festmények és oltárképek készítésével foglalkozott. A torinói album acélmetszet lapjai közül egy sorozat a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában található.

¶ A magyar forradalom és szabadságharc témája kiemelkedően nagy mennyiségű illusztrációt inspirált, és ezek egy része jól ismert a történész-művészettörténész szakma előtt, előszeretettel használják őket a forradalom és szabadságharc tárgyában megjelent publikációkban.⁷ A témák köre változatos, és korántsem érdektelen az ábrázolásuk: Masutti magasan képzett, jó művész volt, és kiválóan értett ahhoz, hogy allegorikus ábrázolásokban fejezzen ki eszméket, eseményeket, illetve kevés szereplővel pontosan érzékeltessen csak hosszasan és bonyodalmasan elmondható-leírható dolgokat. Az összes lap közül talán

[5] Masutti illusztrációiból 106 jelent meg egy albumban. Lásd Antonio Masutti and the Political Caricatures of *Il Don Pirlone*. Isabella Lodi-Fe Chapman, *Print Quarterly* 30/3., 2013, 293–307. Sandro Morachioli: *Caricatura e allegoria: „Don Pirlone a Roma” e le immagini politiche a stampa intorno al 1848. Il lungo Ottocento e le sue immagini.* lungo800.it/?p=65.

[6] „Don Pirlone a Roma. Memorie di un Italiano dal 1 Settembre 1848 al 31 Dicembre 1850”.

[7] A már korábban említett Rózsa György–Spira György-kötet is többet közül belőlük: i. m. 795. kép, 456., 818. kép, 472.

a legismertebb Magyarországon az *I due carnefici* című (a képek rövid, találó címeiket kaptak, amelyek a lapokon alul olvashatók). A Magyarországot jelképező, meztelen felsőtestű nőalakot egy kopár sziklára szorítja le a bundát viselő orosz medve, míg a Habsburg Birodalom megtestesítője, a csúf öreg nőalakként megjelenő kétfejű sas egy tört döf a mellkasába. Egészen elképesztően egyértelmű és hatásos a rajz, nem mellesleg jó a kompozíció, pontosak a részletek. A *La tavola del naufragio* című lapon az önkényuralom szikláján hajótörést szenvedő magyar demokrácia vergődik a tengeren – itt is egy nőalak a jelkép, aki a hullámokon hanyódó deszkákba kapaszkodik, a hajó süllyedő, még megmaradt részén fehér zászló, „democrazia Europea” felirattal. A *L’offerta sanguinosa* jelenetén a huszáregyenruhás Görgei Artúr adja át a Magyarországot jelképező nőalak levágott fejét a kitátott szájú orosz medvének. Görgei többször is szerepel, de rajta kívül Bem és Kossuth is hőse néhány kompozíciónak. Sok azonban az olyan általánosabb eszméket megjelenítő allegorikus lap, amely hasonlóságot mutat Cogniet fentebb tárgyalt akvarelljével, illetve annak sokszorosított grafikai változatával. Ilyen például az *Il braccio del popolo* (A nép karja) című acélmetszet, ahol a középben kivont karddal álló, huszármertés nőalakot a kép alsó részén kardokat tartó kezek erdeje övezi vagy a kétfejű sas előtt álló, hasonló külsejű és öltözötű, láncait eltépő nőalak, vagy a demokrácia feldöntött fáklátartójára támaszkodó, törött kardot fogó figura. A jelképes nőalakok mind egyformák, keleties, fezszerű fejfedőt viselnek, huszármertét, hosszú ruhát. A politikai karikatúrák jelképrendszere egyértelmű volt, kevés szereplőt alkalmaztak az egyes kompozíciók megalkotásánál, és nagyon direkt és hatásos szimbólumokkal dolgoztak. Legalábbis így volt ez Masutti sorozata esetében, mint ahogy Cogniet műveit is ez jellemezte. Masutti sorozata legalább annyira fontos volt a magyarországi események megismertetésében, közzétételében, a magyar szabadságharc ügye iránti rokonszenv felkeltésében, mint amennyire Cogniet akvarellje a lengyelek vonatkozásában, majd azt a magyar eseményekre értelmezve.

¶ A politikai témájú allegória – és Masutti jeleneteit is inkább allegorikus ábrázolásoknak, mint gúnyrajzoknak kell tartanunk – a 19 századi művészet, elsősorban a sokszorosított grafika találmánya.⁸ Kiemelkedően fontos volt tartalmi és formai szempontból egyaránt. Az előbbi tekintetében képes volt egyes népek, népcsoportok ügye iránt akár egy földrész rokonszenvét felkelteni és fenntartani, míg az utóbbi vonatkozásában olyan ikonográfiai típusokat teremtett, felhasználva bizonyos korábbi motívumokat, illetve azok egyes elemeit, amelyek hosszú időn keresztül első pillantásra egyértelművé, azonnal megérthetővé tették az ábrázolások tárgyát a közönség legszélesebb körei számára.

[8] Lásd erről: *Political Censorship of the Visual Arts in Nineteenth-Century Europe* (szerk.) Robert Justin Goldstein, Andrew M. Nedd, Palgrave Macmillan, 2015.

